

Н.О. Головкова

ЕКСПРЕСИВНІ ПРОЕКТИВНІ МЕТОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЧУТТЄВИХ КОМПОНЕНТІВ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Загальною метою дослідження особистості є прояснення психологічних чинників її ефективного функціонування. У процесі асиміляції власного досвіду особистість опановує певні способи саморегуляції, встановлює відношення до себе і світу. Емпіричне виявлення вказаних категорій потребує використання адекватного психологічного інструментарію.

Під час дослідження ситуаційної специфічності проявляються індивідуальні характеристики особистості. Теоретичний аналіз та емпіричні процедури поглибили наукові погляди та усвідомлення психологічних чинників індивідуальної поведінки. Так, врахування ситуативної складової на діагностичному етапі вносить значний вклад у загальну дисперсію особистісних проявів. Таким чином, сучасні дослідження фокусуються на композитному холистичному уявленні про особистість та спрямовані на виявлення внутрішньої диспозиціональної послідовності, у межах якої взаємодіють психічні властивості. У такому контексті важливо дослідити інтерпсихологічні та інтрапсихологічні характеристики досліджуваних. Про це зазначають Л.Ф. Бурлачук, А. Анастасі, С. Урбіна[2;4].

Л. Кронбах та Г. Глесер у психологічних дослідженнях рекомендують додержуватися рівневої стратегії, при застосуванні якої спочатку пропонуються проєктивні методики, які дають загальне уявлення з приводу предмету дослідження[4]. Отже, необхідно обрати доцільну проєктивну техніку та визначити концептуальні методологічні засади, на які вона спирається.

Метою статті є обґрунтування експресивних проєктивних технік, як засобів вивчення особистості, її почуттєвої сфери.

Проєктивні методи надають первинну інформацію щодо основних характеристик особистості та дозволяють налагодити контакт і довірливі

відносини із досліджуваними.

А. Анастасі, С. Урбіна відзначають, що проєктивні методики являють собою замасковане тестування і реалізують глобальний підхід у вивченні особистості[2].

На думку О.Т. Соколової проєктивна психологія асимілювала базові поняття з категоріального апарату холістичної психології (К. Левін, Г. Олпорт) та психоаналізу[5].

В основі проєктивних методів лежить феномен проєкції, погляди на який різняться, у залежності від концепції, в межах якої це поняття інтерпретується. Л.Ф. Бурлачук пропонує розглядати проєкцію як методичний принцип, який організує проєктивні техніки[4].

Л. Франкл впроваджує основні принципи дослідження особистості за допомогою проєктивних технік:

1. Орієнтація на індивідуально-психологічні прояви особистості, системність, яка передбачає процесуальні зв'язки.
2. Відносна сталість особистості при наявності динамічного аспекту, організованого на основі емоцій та життєвого досвіду.
3. Активність особистості у межах «проєктивної гіпотези», що передбачає індивідуальне «забарвлення» особистісних проявів.

Доказом наявності феномену проєкції у розроблених техніках стали дослідження New Look, у яких був доведений прямий зв'язок між змістом потреб, їх інтенсивністю та проєктивною експресією[4;5]. Отже, стимул набуває змісту тільки через особистісне значення, яке продукує досліджуваний. Інтерпретуючи експресивні прояви можливо наблизитись до особистісних дефініцій та диференціювати почуттєвий компонент.

Значною позитивною рисою проєктивних технік є відсутність оцінної позиції експериментатора. Також експресивні проєктивні техніки не є складними щодо адаптації, адже стимули індіферентні до змін та нівельований лінгвістичний аспект. Важливою ознакою проєктивних технік є їх здатність виявляти латентні характеристики особистості.

На думку Л.Ф. Бурлачука ґрунтовне психометричне опрацювання проєктивних методик наближує їх до об'єктивних тестів. Цьому сприяє контент-ідеографічна схема інтерпретації даних, розроблена Є. Ароновим та К. Морелендом, а також інтегративні схеми інтерпретації М. Акслайна[4, с.315].

Пізнавальні почуття регулюють взаємодію особистості з об'єктивною реальністю та сигналізують про актуальний стан конструкту «Я». Фіксація почуттєвого компоненту у продуктах експресії уможлиблюється особливостями динаміки образу «Я» особистості.

Д. Раппопорт розглядає розвиток «Его» через призму дуалістичних тенденцій: когнітивні функції поступово вивільнюються від впливу примітивних емоцій і, в той же час, відбувається диференціація та ієрархізація афективних структур, автономізація їх від базальних потягів. Вершиною цих процесів є вироблення нових механізмів саморегуляції, одним з яких є контроль. У даному контексті контроль є проявом вищих предметних почуттів, а саме пізнавальних почуттів. Так, контроль через почуття стає регулятивною функцією «Его» та має за мету каналізування емоційного енергопотенціалу у відповідності з вимогами об'єктивної дійсності. Такий відносно стійкий паттерн пізнавальних почуттів визначає динаміку образів «Я» у структурі Я-концепції. Отже, проєктивна продукція виявляє пізнавальні почуття, як афективно-когнітивні комплекси[5].

Графічний тест «Зірки та хвилі» У. Аве-Лаллемант, який використовується у нашому дослідженні, відноситься до рисункових методів, є перспективним щодо визначення психологічних особливостей пізнавальних почуттів. Рисункові методи серед інших проєктивних технік є більш верифікованими та запобігають наявності у протоколах дослідження соціально бажаної продукції.

У. Аве-Лаллемант у власних поглядах спирається на досвід вивчення особистості в руслі західної експресивної психології, психології спонтанної діяльності. Важливо підкреслити, що у процесі дослідження відбувається фіксування експресивних слідів. В методиці використовується просторова символіка, розроблена психологом Лейпцизької школи М. Пульвером[1].

Автор техніки «Зірки та хвилі» посилається на методичний напрямок, який сформувався у німецькій школі проективної психології, змістове наповнення якої складають роботи Е. Вартегга та А. Феттера. На думку німецьких дослідників проекція інтерпретується як суб'єктивна реконструкція дійсності, що сприймається, під впливом почуттів та переживань людини. Тут чітко прослідковуються паралелі з тлумаченням поняття проекції за З. Фрейдом, у межах якої це процес ототожнення особистості, «Его» з об'єктами зовнішньої реальності. Таке розуміння проекції передбачає детермінацію проективної поведінки через принцип задоволення. Таким чином, людина спрямована на символічне задоволення у продуктах фантазії. Спираючись на вищезазначене, у процесі аналізу рисунків застосовується символічний аналіз зображень. Символіка, за допомогою якої відбувається інтерпретація, і розуміння проекції у даному випадку суттєво доповнені роботами К. Юнга, А. Адлера[1;6].

Прогресування проективних технік стимулює до їх психологічної диференціації у зв'язку з різноманітністю особистісних проявів. Так, відомий вчений Г. Олпорт пропонує таке розгалуження поведінкових актів: експресивні, пов'язані більшою мірою зі сталими характеристиками особистості, і проективні, які відображають суб'єктивне викривлення дійсності. Останні безпосередньо пов'язані з емоційною сферою. Проективні риси при цьому характеризують систему дій, експресивні – їх якісний склад. Сучасні проективні техніки найчастіше враховують обидва компоненти у процесі обробки рисунків. У. Аве-Лаллемант диференціює продуковану досліджуваними дихотомію таким чином: стильові та технічні особливості рисунка визначають характерологічні риси, змістова специфіка являється вираженням проекції проблемних зон людини[1, с.6].

Психодинамічний напрямок, що визначає основну схему тесту «Зірки та хвилі» орієнтує дослідників на такий зміст домінуючих стимулів: вода і море символічно виражають несвідомі потяги, бажання та імпульси, емоційні сплески; небо і зірки – наміри, цілі, цінності, задуми та ідеї, які усвідомлюються. При цьому кожний малюнок реєструє особливості взаємодії

«Я» і реальності, «Я» і почуттів. Отже, методика потенційно спроможна виявляти психічні стани, внутрішньоособистісні конфлікти, основні засоби саморегуляції особистості тощо[6].

Порушення адекватності та цілісності зображеного образу і надмірно акцентовані деталі сигналізують про наявність проблем у сфері «Я» та процесах самоорганізації особистості, про порушення психічної рівноваги[1].

Аналізуючи проєктивну продукцію спеціалісти орієнтуються найчастіше на власний досвід, що може привести до надмірного суб'єктивізму в оцінюванні значущості символів. Для зменшення помилкових інтерпретацій необхідно дотримуватись базових положень проєктивної психодіагностики та доповнювати їх уточненнями, отриманими у процесі дослідження.

У. Аве-Лаллемант пропонує виділити три рівня аналізу рисункових технік:

1. На першому рівні відбувається оцінювання якості рисунку та рівень розвитку сенсомоторної координації. Вказані категорії аналізу важливі насамперед при роботі з дітьми віком від 3 до 6 років.

2. На другому рівні оцінюються стильові, штрихові та просторові особливості рисунка з урахуванням просторової символіки. Саме цей пласт психологічного аналізу виявляє особистісні паттерни і характер взаємодії з оточуючим світом. Прояву цих дефініцій сприяє детальне опрацювання особливостей штриха, оцінка штрихових дефектів тощо.

3. Аналіз змістової символіки малюнку, що характеризує третій рівень, виконується тільки у протоколах підлітків та дорослих. Дозволяє інтерпретувати проблемний зміст та виявляти психологічні чинники явної дисгармонії.

Значні відсотки підтверджених діагностичних висновків на основі тесту «Зірки та хвилі», відповідність висновків автора результатам інших методик, анамнезу та опитуванню досліджуваних дозволяють зробити припущення про достатню валідність тесту[1, с.9].

Методика «Зірки та хвилі» була апробована О. В. Бірюльовою на групі

підлітків з метою дослідження творчої діяльності. Виконання рисункового тесту було стимулом до наступного складання музичної композиції. Графічне рішення заданої тематики та його загальна трактовка, узгоджена з методичними рекомендаціями автора, домінували у процесі накопичення інформації про індивідуальні особливості досліджуваних. Музична композиція доповнювала та прояснювала питання, які виникали при обробці рисунку. Аналіз музичного рішення тестового завдання дозволив виділити два підходи: виразний та образотворчий. При виразному рішенні досліджувані фокусуються більшою мірою на емоційному стані, при образотворчому значущості набувають змістові компоненти. Образотворчо-смісловий підхід характеризує зрілість особистості. О.В. Бірюльова зазначає, що домінування стихії моря у продукції досліджуваних пов'язане з активним розвитком емоційної сфери[3].

Тест «Зірки та хвилі» за класифікацією є експресивним, графічним проєктивним тестом. У його методологічну основу покладені дослідження експресії людини, елементів характерології та досягнення глибинної психології. Наведені положення дають змогу вважати цей рисунковий тест інструментом дослідження особистості, спрямованим на виявлення особливостей перебігу процесів взаємодії сфери мислення (ідеї, задуми, цілі тощо) та емоційної сфери (переживання, емоції, почуття). На межі взаємопроникнення обох сфер функціонують пізнавальні почуття особистості.

Експресивними проєктивними методами вважаються такі, що реєструють особистісні прояви через міміку, жестикуляцію, голос та графічні зображення. Саме останній показник фіксується на папері у вигляді штрихів, ліній, які можна інтерпретувати дистантно від досліджуваного. В діагностиці графічних тестів важливо виявляти індивідуальні відхилення від стандартних інструкцій та зразків. Таким чином встановлюються особистісні характеристики в індивідуальному рішенні. Базовими складовими графічного аналізу у наведеному тесті виступають особливості оформлення рисованих образів, сліди руху олівця, ступінь натиснення та штрихування, розподіл у просторі елементів картини, додаткові елементи. Тест «Зірки та хвилі» надає можливість детально

опрацьовувати інформативну складову зображених символів та враховує варіативність можливих проявів[1, с.18].

У. Аве-Лаллемант підкреслює, що створення індивідуального рисунка, орієнтованого заданою тематикою, спонукає до проєкції змісту почуттів досліджуваного. При цьому розширення діагностичних можливостей тесту здійснюється завдяки подібності засобів інтерпретації основним засобам, що зазнали розвитку у межах глибинної психології. Це такі методи, як тлумачення сновидінь через архитипічну символіку, інтерпретація спонтанних, неусвідомлюваних проєкцій, захисних реакцій та власне проєктивні техніки, які пропонують досліджуваному малоструктуровані або неструктуровані стимули і викликають таким чином неусвідомлювані асоціації та експресивні вияви. Рисунковий тест «Зірки та хвилі» можна також назвати проєктивним гештальт-тестом, адже у процесі його виконання досліджувані зображують цілісну картину світоглядного спрямування[1;6].

У тесті «Зірки та хвилі» власне встановлення тематики рисунку викликає у досліджуваного потребу відобразити власні почуття, індивідуальну оцінку внутрішніх взаємодій. У даному контексті людина не ідентифікує себе із певним об'єктом, а зображує власний світ, елементи особистісного досвіду, особливості сприйняття первинних елементів простору, які суб'єктивно ототожнюються зі структурою власного «Я».

За допомогою цього тесту можна виявити певну домінанту раціонального мислення або емоційного реагування. Про це свідчить насамперед характер реакції досліджуваного на інструкцію тесту, він виявляється у засобі опрацювання стимулів: емоційному або раціональному. За подібним механізмом виявляє себе потенціал даного тесту у стимулюванні до створення образів зі змістом, який формується у глибинних пластах особистості. Загалом сутність рисунка дозволяє дістатися рівня світоглядних почуттів, поняття про які впроваджував С.Л. Рубінштейн[1].

Основні стимули тесту «Зірки та хвилі» побудовані на особливостях сприйняття первинних життєдайних структур та їх природними властивостями.

У міфологічній свідомості стародавніх культур уявлення про зіркове небо та морські хвилі наповнювалося через спостереження за ними. Так, небо у просторовому сенсі визначало усе, що зверху, вода ж стрімка рухлива, вона нижче землі, має глибину, джерело, вона дає життя, тобто є енергетичною структурою. Розглядаючи царину первинних символів, чітко прослідковується певна ієрархічність, властива структурі особистості, що використовується у психодинамічному напрямку. Так, небесне світило є носієм миропорядку, якій можна співвіднести з інстанцією «Супер-Его», а мінлива вода, яка є джерелом життя, народження, має могутню силу прирівнюється до несвідомого, таємного «Ід». На межі між ними, яка визначається землею або символом у центрі картини, реалізує себе «Его», становлення якого відбувається у постійній взаємодії за вертикальною ієрархією[1, с.20], [6].

У площині тлумачення сновидінь зірки та світло є символами духу, вода, водна стихія – символом душі, високі хвилі – символом сильного збудження, емоційної схвильованості, збентеженості. Сучасність та її культуральні особливості визначають певні зрушення у розумінні первинних символів. Тепер значущості набуває сприйняття зірок та хвиль, як символічного вираження глибинних переживань, емоцій та почуттів, пов'язаних з ними. Аутентичність таких поглядів визначається частотою зображення первинних символів у витворах мистецтва, малюнках, музичних композиціях, сновидіннях тощо [1, с.22],[3; 6].

Суттєвою рисою є можливість виявлення за допомогою тесту «Зірки та хвилі» статевої та гендерної особливостей стилів переживання, емоційних рішень у рисунку.

Резюмуючи обґрунтування можна дійти **висновку**, що діагностичний потенціал експресивної проєктивної рисункової техніки «Зірки та хвилі», розробленої У. Аве-Лаллемант, є достатнім для визначення психологічних особливостей пізнавальних почуттів особистості та супроводжуваних психологічних фактів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аве-Лаллемант Урсула Графический тест «Звезды и волны» / Уве-Лаллемант Урсула. – СПб.: Речь, 2002. – 240с. – (Практикум по психодиагностике).
2. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование / Анна Анастаси, Сюзанна Урбина. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 688 с. – (Серия «Мастера психологии»).
3. Бирюлева Е.В. Звезды, море и музыка (к вопросу о психологическом сопровождении занятий по искусству) / Е.В. Бирюлева // Сибирский учитель. – 1999. - № 5. – С. 12-14.
4. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов / Бурлачук Л.Ф. – СПб.: Питер, 2006. – 351 с. – (Серия «Учебник нового века»).
5. Юнг К.Г. и др. Человек и его символы / под ред. С. Н. Сиренко. – М.: «Серебряные нити», 2002. – 304 с.

Стаття присвячена обґрунтуванню доцільності використання рисункових проєктивних технік у дослідженні психологічних особливостей пізнавальних почуттів особистості. Висвітлені основні наукові концепції, які суттєво вплинули на становлення проєктивної психології.

Ключові слова: проєктивні техніки, феномен проєкції, аналіз та інтерпретація символів, експресивні особистісні прояви, пізнавальні почуття.

The article is devoted bases of expedience of the use of graphic technician in research of psychological features of cognitive feelings of personality. Basic scientific conceptions which substantially influenced on becoming of projection psychology are lighted up.

Keywords: phenomenon of projection, analysis and interpretation of characters, expressive displays of personalities, cognitive feelings.